

Web Kerikata.hu

Halk női hang a XVIII. századból: Josefa Amar y Borbón

(Jelen írás az Egészségnevelés 1997/5 számában és az Iskolakultúra 1996/6. számában megjelent cikkek összegzése.)

© 1997 Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin egyetemi docens

A 17. század természettudományos eredményei az európai emberrel lassanként elhittették, hogy képes legyőzni minden akadályt, hogy képes megérteni a körülötte lévő világot. A 18. század, amelyet a felvilágosodás, a fény századának neveznek a tudósok, kontinensünk fejlődésének valóban kiemelkedő időszaka volt – gazdasági, pedagógiai, jogi és egyéb értelemben. A századvégre megnövekedett az átlagéletkor (25-ről 35 évre), ami egyrészt a csecsemőhalandóság csökkenésével, másrészt a járványok visszaszorulásával magyarázható, amely jelenségek hátterét hosszasan lehetne elemezni.

E században jelentős mértékben megszorodott azoknak a műveknek a száma, amelyek a gyermekek neveléséről, ápolásáról, az egészséges életvitel kialakításáról szóltak. A tudós körök, az irodalmi szalonok, a tudományos társaságok és az egyre-másra nyíló közönyvtárak jelentették azokat a helyszíneket, ahol a művelt emberek eszméket és könyveket (!) cseréltek. Nem csupán a felvilágosult abszolutista uralkodók udvarában, de különböző baráti társaságok összejövetelein is kézzel-kézzel jártak az új külföldi művek, a gazdasági, filozófiai, pedagógiai és orvosi gondolatok előtt nem volt többé határ. A sajtótermékek szaporodása szintén segítette a kulturális értékek terjedését – igaz, ebben a században még főként csak a felsőbb társadalmi rétegek tagjainak körében. Ezen időszak számos gondolkodója úgy vélte, a társadalmak fejlődésének és boldogságának alapja a család illetve az egyén boldogsága. E gondolat szellemében fordultak többen a nevelés kérdései felé, beleértve a „nevelés” fogalmába az egészségnevelést is.

Szinte lehetetlenség volna arra vállalkozni, hogy kiderítsük, melyik európai íróra, tudósra kinek a gondolatai hatottak. Annyi azonban elmondható, hogy a legtöbb pedagógiai vagy orvosi mű magába olvasztotta a kor neves gondolkodóinak főbb eszméit. Különböző nemzetek tudósainak munkáit forgatva ezért gyakran a z a mai kutató érzése, hogy létezett abban az időszakban a z az „európai szellemiség” mely áthatotta az egyes írásokat az Ibériai-félszigettől Oroszorszáig, sőt más kontinenseken is tetten érhető. Ezen gondolat alátámasztására jó példa a spanyol író, Josefa Amar y Borbón 1790-ben Zaragozában kiadott műve, az „Értekezés a nők testi és erkölcsi neveléséről”.^[1]

A lánynevelés története mindig perifériális területe volt a neveléstörténet-írásnak, és a helyzet alig változott napjainkig. A neveléstörténeti kézikönyvekben csak pár oldal vagy sor szól a világ „egyik felének” évezredek át folytatott neveléséről, tanításáról. Ennek több oka van, elsősorban az, hogy a neveléstörténet-írás főként a nevelésfilozófiai művek elemzésére, az intézmények történetének bemutatására és az oktatáspolitikai változásaira koncentrált. Kevés mű szól a nevelés egyéb színtereiről és szereplőiről. A nőneveléssel kapcsolatos források egyenletlenek és sokszor nehezen hozzáférhetőek, ami szintén nehezíti a kutatást. Nagy adóssága tehát a neveléstörténet-írásnak a források összegyűjtése, fordítása és elemzése, elsősorban az egyetemes lánynevelést illetően. Az alapművek között fontos és érdekes munka Josefa Amar y Borbón 1790-ben írt spanyol nyelvű műve, melynek címe: „Értekezés a nők testi és erkölcsi neveléséről.”^[2]

Bár a mű spanyol földön, spanyol nyelven született, bárhol napvilágot láthatott volna a korabeli Európában. A zaragozai hölgy terjedelmes munkája összefoglalása a neveléstörténet valamennyi jelentősebb pedagógiai művének Platontól Rousseau-ig, és párhuzamot mutat számos művel, amelyek a XVII-XVIII századi Európában lánynevelésről írtak (pl. *Fenelon gondolatai*).^[3] Josefa Amar y Borbón kortársaihoz hasonlóan hitt a nevelés erejében, úgy gondolta, hogy az intelligenciának, az értelemnek nincs neme. Nem volt azonban forradalmár, sem harcos feminista. Nem követelt választójogot a nőknek, nevelésüket azért tartotta fontosnak, hogy jó anyák legyenek és férjüknek méltó társai.

Ez a művelt családból származó hölgy 1749-ben született Zaragozában.^[4] Kortársnőivel összehasonlítva nagyon jó családba született, apja neves orvos volt, anyja pedig VI. Ferdinánd király udvari orvosának művelt leánya. Josefa Amar y Borbónt nem arra nevelték, hogy „helyes kis divatbáb” legyen,^[5] hanem segítették abban – különösen nagyapja –, hogy elsajátítsa a műveltség elemeit. Madridi otthonuk könyvei között Josefa úgy nevelkedett, hogy mindenfajta tudománnyal megismerkedett – ez meglehetősen ritkaságnak számított az akkori kor leányai között. Nem érdekelték a „nőies időöltések”, inkább a családjához érkező orvosok és más művelt emberek társaságát kereste. Az élénk madridi légkörből férjhezmenetele szakította ki, ügyvéd férjével ugyanis Zaragozába, az aragóniai fővárosba költözött. Itt sem hagyta abba az önművelést, egyike volt a 40 ezres város első könyvtári olvasóinak a z akkoriban nyílt első nyilvános könyvtárban. Rengeteget olvasott, anyanyelvén kívül francia, angol, olasz, görög és latin nyelven – e két utóbbira zaragozai tudósok tanították. Számos művet fordított és írt ő maga is, tagja volt jótékonyági és társadalmi szervezeteknek, és már életében példaképévé vált több kortársnőjének.^[6]

Élete fő műve, mely ugyan címében is jelzi, hogy a nőnevelésről íródott, a fiúgyermek neveléséről is szólt. A mű – az olvasó előzetes várározásával ellentétben – nem radikális, nem feminista írás. Josefa már műve bevezetőjében kifejtette, hogy azért szükséges a nőnek tanulni – csak akkor, ha férjük is művelt –, hogy házastársukkal harmóniában éljenek, mert ez a kulcsa az állam boldogulásának.^[7] Kora számos más gondolkodójához hasonlóan úgy vélte, hogy a nevelésben az anya felelőssége nagy, ezért a nők nevelése a művelt emberek nevelésének alapja. Könyve két nagy részre oszlik, melyek közül az elsőben 8 fejezetet szentelt a testi nevelésnek. Azt írja e rész előljárójaként, hogy „A természeti javak közül semmi nem vethető össze a test erejével és egészségével. Csak ez tudja pótolni más dolgok hiányát, és enélkül minden dolog haszontalan.”^[8] Az orvosi műveken nevelődött nő hosszasan fejtegette azt, hogy mit sem ér a szórakozás, a tanulás, ha a szervezet – amelyet kora szóhasználatával élve „mechanizmus”-nak nevezett – nem működik jól, ha az egészség hiányzik. Művének e részében a várandós anya életvitelétől kezdte témája kifejtését, de figyelemztetett arra, hogy az apa egészségi állapota is nagyban befolyásolja a megfogant magzat későbbi sorsát. Nőgyógyászati értelemben is értékelhető leírást adott a terhesség, a szülés és a megszületett csecsemő ellátását illetően. Az egészség kialakítása tehát szerinte (is) már a fogantatás előtt megkezdődik, és a szülők rendkívüli felelősségét feltételezi. A születés után főként az anya jut szerephez a gondozást, nevelést illetően. Josefa egész fejezeteket szentelt a szoptatásnak, a pólyázásnak, fürdetésnek, a járástanításnak, olyan modern elveket hirdetve, hogy műve sok részlete napjainkban is kiadásra kerülhetne. Hangoztatta például az anyatejes szoptatás fontosságát, kiemelve a tej gyermekvédő jelentőségét. Kikelt kora szokásai ellen, és elítélte a nőket, akik alakjukat féltve gyermekeiket dajkák kezére adták. Több gyermekápolási kérdésben nem foglalt állást egyértelműen, inkább csak jelezte, hogy mely tudósok (orvosok) álláspontja felé hajlík. Rossz szokásnak tartotta például a hideg vízzel történő keresztelést, de számos szerzót idézett Senecától Locke-ig, akik a hideg vízben való fürdést vagy mosdást nem tartották rossznak. A szoros bepólyázás helyett kiemelte a szabad mozgás fontosságát, mely a test egészséges fejlődése szempontjából felelős.^[9] Nem ajánlotta a túlzott kényeztetést, óvott a túl meleg szoba és túl puha ágy használatától. Részletes tanácsokat adott a fogzás, az elválasztás és a járásfejlődés kapcsán. Lányokról csak műve 7. fejezetétől kezdve beszélt külön, helyes öltözködést taglalva. E helyen kiemelte azt, mennyire káros a lányok (nők!) testének fűzőbe szorítása, és könnyű, kényelmes ruházatot javasolt a gyerekeknek, amiben jól tudnak mozogni, és ami nem annyira cicomás, hogy folyton ügyelni kelljen rá.^[10]

Josefa egy külön fejezetet szentelt a gyermekbetegségek leírásának, nyilvánvaló orvos-rokonainak hatása a tünetek és a gyógymódok bemutatásával kapcsolatban. Szintén modernnek tűnnek azon kijelentései, hogy az anyának fontosabb a betegségek megelőzésén munkálkodni, mint kiválóan megismerni a gyógymódokat; illetve az a mondata, hogy nem kell mindig másokra hallgatni, mert nem biztos, hogy minden betegség lefolyása minden gyereknél ugyanolyan.

Az étkezésre vonatkozóan a zaragozai író úgy vélekedett, hogy a gyerekek etetését illetően nagyon mérték tartóan kell eljárni, nem szabad engedni a gyerekek szeszélyeinek az evést illetően, és ki kell alakítani egy rendszert a z étkezések időpontjával kapcsolatban. Több régebbi és kortárs gondolkodóra utalva úgy vélte, a gyerekek 4 éves korukig egyáltalán ne egyenek húst, és legalább 7 éves korukig táplálkozásukban a „könnyű és nedves” ételek domináljanak, gyenge levesek, tej, kenyér és rizs.^[11]

Az író meggyőződése volt az, hogy a z általa kifejtett nevelési alapelveket azért különösen fontos végiggondolni és végigvinni a lányok esetében, mert ők lesznek az eljövendő generációk felnevelői. Az egészségnevelés tehát szerinte a helyes étkezési, alvási, öltözködési stb. szokások kialakítása, amit csakis kicsi gyermekkorban lehet véghezvinni.

A testileg egészséges gyermeket lehet aztán erkölcsi és értelmi nevelésben részesíteni, amit Amar y Borbón az emberré nevelődés szempontjából szintén nagyon fontosnak vélt.

A könyv terjedelmesebb – és szerzője által fontosabbnak tartott – része a lányok erkölcsi neveléséről szól, a cím azonban kissé félrevezető, hiszen a XVII. fejezet közül több is a lányok értelmi neveléséről íródott. Josefa ebben a részben a tradicionális nő képet vázolja,^[12] a szüleinek engedelmeskedő, keresztény, otthon nevelkedő, háztartáshoz és gyermeke neveléshez értő leány szerinte a nevelés „célja”. Leginkább radikálisnak azoknál a fejezeteknél (VI-VIII.) tűnik Amar y Borbón műve, ahol a lányok szellemének kiműveléséről ír. A számtan, írás, olvasás tanítása mellett fontosnak tartotta a nyelvek, a földrajz, a történelem elsajátítását. Nem nézte jó szemmel kora szokásait, melyek szerint az előkelő lányokat festegetni, zongorázni és táncolni tanították. Szerinte ezekkel a dolgokkal csak annak érdemes foglalkozni, aki tehetséges e művészeti ágak valamelyikében.

Intette a lányokat a hiúságtól, a szenvedélyektől, amelyek közül a legfenyegetőbbnek és legveszélyesebbnek a szerelmet ítélte... Kora számos pedagógiai gondolkodójával egyetemben a lányok otthoni nevelését vélte célravezetőnek, kiemelve az anya példamutató szerepét.

Josefa Amar y Borbón műve egyrészt tehát mint a nőnevelés történetének egyik érdekes forrása áll előttünk. Más miatt is érdemes azonban leporolnunk. Művében tulajdonképpen benne bújjik egy másik munka is, amit akár „neveléstörténeti monográfiának” is titulálhatnánk kis jóindulattal. Írásának tetemes részét teszik ki ugyanis lábjegyzetei, ahol számos író művét idézi – gyakran görög, latin, francia nyelven – akik az ókortól a XVIII. század végéig nevelésről értekeztek. Josefa tehát megírta Európa egyik első neveléstörténeti kézikönyvét is! Az olvasónak ezen feltevése méginkább megerősödik, ha a könyv utolsó fejezetéhez ér: a zaragozai író ebben ugyanis közzétette (és annotálta) a z általa ismert neveléssel foglalkozó művek bibliográfiai adatait (több mint hatvanat), amelyeket elolvasni (főként eredeti nyelven) ma is óriási teljesítmény volna...

Josefa Amar y Borbón, aki a XVIII. század végén szerényen és halkán közzétette az azóta csaknem teljesen elfelejtett művét, nem csupán a nőnevelés egyik apostola volt, de egyike az első neveléstörténészeknek is.

JEGYZETEK

1. Amar y Borbón, Josefa: *Discurso sobre la educación física y moral de las mujeres*. Ed. Cátedra, Madrid, 1994. (Továbbiakban: *Discurso...*)
2. *Discurso ...* i. m. 270. o.
3. A magyar olvasó meglepődve tapasztalhatja, hogy hasonló gondolatokat fejezett ki – Amar y Borbóntól függetlenül, de szintén európai művekből merítve – K. Beniczky Irma a XIX. század második felében Magyarországon.

4. Életrajzát I.: Ma. Victoria Lopez Cordón bevezetője, Discurso... 9-49. o. és Lopez Torrijo, M.: El pensamiento pedagógico ilustrado sobre la mujer en Josefa Amar y Borbón. In = Educación e Ilustración en España, Barcelona, 1984. 114-116. o.
5. Ortega López, M.: La educación de la mujer en la Ilustración española. In = Revista de Educación N° Ext., Madrid, 1988. 318. o. (Továbbiakban: *La educación...*)
6. Halálának pontos évszáma nem ismert, talán 1833.
7. Discurso... i. m. 62. o.
8. Uott. 79. o.
9. Uott. 106. o.
10. Uott. 125-127. o.
11. Uott. 129-130. o.
12. La educación... i. m. 318. o.